

Přínos ikonografie k poznání inventáře a všedního života na středověké vsi

LUDVIK BELCREDI

Převážná většina předmětů nacházejících se na archeologických výzkumech je pouze němým svědkem minulosti. Teprve srovnáním s historickými, etnografickými a především s ikonografickými prameny, které dokumentují jejich použití, můžeme význam těchto předmětů zhodnotit v širších souvislostech. Proto je přínos ikonografie pro poznání materiální kultury a denního života na středověké osadě nesporný. Za účelem srovnání s archeologickými nálezy bývají většinou z vyobrazení vyjmuty pouze jednotlivé předměty. Jsou nenahraditelnou studnicí informací pomáhajících upřesňovat morfologické třídění, užití předmětů a jsou i dokladem existence věcí, které se nedochovaly nebo které nalézáme pouze ve zlomcích. Vezmeme-li však obraz jako celek, vyvstanou před námi zcela nové souvislosti, neboť předmět, nástroj či jiná věc nebude vytržena z kontextu. Na vyobrazeních jsou doloženy úkony ze všech oblastí lidského života. Lze identifikovat řadu řemesel i děje, které člověka provázely od jeho narození až do smrti. Na základě kalendářů pak můžeme sestavit i průběh a způsob nejrozličnějších lidských činností během roku.

Tato práce nemá v úmyslu být uceleným rozbohem ikonografie určitého období, teritoria či tématu. Má za úkol poukázat na možnosti přínosu tohoto oboru pro archeologii v celé své šíři informací.

Abychom si o této šíři mohli udělat představu, je nutné vycházet nejen ze zdrojů domácích, ale i zahraničních. Především ony jsou zdrojem závažných informací, které nejsou v domácí ikonografii obsaženy. Tato práce je tedy pouze shrnující a v daném rozsahu může na jednotlivé podněty pouze poukázat. Zdroje zde nelze podrobit ani kritice, rozboru, srovnání či vyhodnocení. Tím by se měly zabývat další práce, vycházející též již z archeologických poznatků.

Základním úkolem středověkého zemědělece byla orba. Jí zahajoval polní práce, na jejichž konci očekával úrodu. Na ní závisel celý jeho další život. Proto je orba nejčastějším motivem v kalendářích, které ji kladou především do měsíce března. Objevuje se však i v dubnu a dokonce i v červnu. Na vyobrazeních lze rozpoznat různé typy oradel tažených volky, koňmi nebo jejich spřažením. Typ radlice lze však určit jen u mála z nich. Za nejprínosnější je možné považovat vyobrazení háku z r. 818 v *Chronologische und Astronomische Sammelhandschriftu* (ChAS) ze Salzburku (obr. 1) (ONBW, cod. 387, fol. 90) a vyobrazení rádla se symetrickou radlicí z kláštera Zwiefalten, 1138–1147 (obr. 2) (WZKS, cod. hist. 2, 415, fol. 17). Pluh s odvalovou deskou je poprvé zobrazen v práci *Hortus deliciarum* z 12. stol., kde se též prvně objevuje krojidlo (Rôsener 1985, obr. 16). Teprve v 2. pol. 15. stol., od 16. i u nás, se vyskytují vyspělé tvary pluhů stabilně tažených koňmi. Váhy moderního tvaru, jako

Obr. 1. Kalendář z Chronologische und Astronomische Sammelhandschrift (618).

ve Vlámském kalendáři z počátku 16. stol. (Brunner-Jaritz 1985, obr. 1) jsou zachyceny již u Jana z Jenšiejna (lat. 1122, fol. 26). Chomouty se objevují až v iluminacích 2. pol. 16. stol. S orbou souvisí a často bývá vyobrazeno vláčení branami, např. Reuner Musterbuch z poč. 13. stol. (ÖNBW, cod. 507, fol. 1). Brány mají na vyobrazeních 4 až 6 řad, v průměru o 12 hřebech, tedy jejich celkový počet musel být značný. Jejich zá-

přah se vyvíjel od jednoduchého tažení provazem (Sachsenspiegel-1330, cod. Paltinus Germanicus 164, fol. 9r), přes různé typy záprahu až po zapojení pomocí vyspělých vah, které se stabilně objevují až v 16. stol. Brány jsou vždy taženy koňmi a to od nejstarších vyobrazení.

Na orbu navazuje setí, které je v kalendářích zobrazováno až v podzimních měsících. V Oseckém kalendáři z poč. 14. stol. (Mika 1960, obr. 21) a v Minúciích a pranostikách z r. 1555 (Mika 1960, obr. 23) kráčí za branami muž sející z plachty uvázané za krkem. V Playfair Book of Hours z 15. stol. (Brunner–Jaritz 1985, obr. 36) seje muž ze speciální náprsenky, kterou mu žena doplňuje z pytle. Živý obraz osetého pole před námi vyvstává v Ezopových fabulích z 1. pol. 16. stol. (Mika 1960, obr. 54). Setím končí jarní práce na poli a v měsíci dubnu bylo třeba přenést pozornost do sadu.

Obr. 2. Rádlo le symetrickou radlicí. Kláiter Zwiefalten (1138-1147).

Vyobrazení od 9. stol. ukazují okopávání, přeřezávání, rytí, roubování a přesazování stromů. Z náradí se objevuje nůž, okovaný rýč, motyka a univerzální sekera (KNR, cod. 3085, fol. 3, Br. kl. sv. Jiří, cod. XIII Cl/a, fol. 3b, Petr Crescentiis S1KP, sign. VII, C-8, fol. 11b aj.).

Květen byl měsícem částečného vydechnutí od namáhavé práce. Představuje oslavy – zábavu, tanec, hru na hudební nástroje a symboliku lásky. V našem prostředí např. Breviř křižovnického velmistra Lva (S1KP sign. XVIII, fol. 5), z německého např. (KNR, ÖNBW, cod. 3085, fol. 4).

Červen byl jednoznačně podřízen senoseči, která znamenala vytvoření dostatečné zásoby píce. Nejstarší vyobrazení dlouhé kosy známe z CHAS (ÖNBW, cod. 387, fol. 90) (obr. 1) z r. 818, symbolizující měsíc červenec. Je to jediné vyobrazení muže s kosou přes rameno. Ve všech ostatních případech muž seče a žena odhrabuje (např. Brunner–Jaritz 1985, obr. 35). Tvar kosy je prakticky neměnný, rozdílná jsou pouze kosiště a jejich držení. Zatímco na „západě“ je vyobrazení senoseče v červenci častější, u nás je spíše výjimkou. Objevuje se např. ve Slovenském kalendáři (München sign. Cl m 21 590, fol. 7) nebo u J. Willenberka, kde je poprvé vyobrazena hrabice (Petráň 1963, 34).

Obr. 3. Dosbírání klásů po iatvě. Weltchronik (1463).

Také žně jsou v ikonografických kalendářích kladeny do dvou měsíců a to do července a srpna. Jedná se o jasnou závislost na prostředí, ve kterém práce vznikaly. Na vyobrazeních je možné spatřit oba typy srpů používaných k žatvě a k odebrání. V některých případech je ostří srpů pilovité (Breviř kl. sv. Jiří S1KP. XIII Cl/a, fol. 4, Velislavova bible SVKP XXIII C 124, fol. 6 aj.). Nejstarší je vyobrazení v ChAS z r. 818 (obr. 1). Obrazy nám ukazují některé podrobnosti, jako např. Hortus deliciarum z 12. stol. (Rösener 1985, obr. 18) – velké množství plevele mezi obilím. Klasy odřezával především muž, žena jen výjimečně. Ta se věnovala vázání snopů a jejich soustřeďování na hromadu (Bible Václava IV., cod. 2760, fol. 152b), i když i tuto práci někdy vykonávali muži. Proces sklizně ukazuje nejlépe nástěnná malba z Trient z r. 1400. Klasy a obilky spadlé na zem byly dosbírávány do košíků, věrtchů, např. Česká bible Olomoucká z r. 1417 (sign. III/lm fol. 114b). Již ze Starého zákona víme, že toto dosbírání bylo výsadou vdov a vesnické chudiny. Stejná scéna je zřejmě vyobrazena ve Weltchronik z r. 1463 (ONBW, cod. 2823, fol. 164b) (obr. 3). První známé vyobrazení žní s kosou je z r. 1345–1351 z kláštera v Lilienfeldu v Rakousku (Stift Lilienfeld, cod. 151, fol. 26v) (obr. 4).

Nástěnná malba z Trient Adlerturm ukazuje odvoz snopů na vozech a jejich podávání dvojhrotými vidlemi do stodoly. I když se zrno mlátilo dlouho do zimy, kalendáře věnují tomuto úkonu měsíce srpen a září. Jeden či dva mlatici pracují cepy, jejichž tloučky jsou uchyceny dvěma řemínky – Osecké kalendárium (Mika 1960, obr. 39), Bible Václava IV. (ONBW cod. 2761, fol. 26b). Snad pouze v Brevíři kl. sv. Jiří (S1KP, XIII Cl/a, fol. 4b) a ve Velislavově bibli (S1KP XXIII, C 124, fol. 183b) je ke spojení použito kovového kroužku. V žádném případě se však neobjevují další kované části. Ty mohou být součástí pouze cepů bojových. Ojedinelé se objevuje cep u J. Willenberka ve scéně zpracování lnu. Ikonografie ukazuje též další zpracování vymláčeného obilí a to mletí na rotačním mlýnku (kaple sv. Kříže na Karlštejně), prosévání mouky a pečení (Ve-

Obr. 4. Zně s kosou. Klášter Lilienfeld (1345–1351).

islavova bible, S1KP C 124, fol. 184). V rukopisu Konráda Kyesera – Belfortis z poč. 15. stol. (UK Göttingen, cod. MS, fol. 63) je vyobrazen potoční mlýn s vně zavěšeným pytle.

V září se v jednotlivých kalendářích činnosti začínají různit. Mimo vláčení, setí a mláčení obilí se objevuje i oprava sadu a vinobraní. To pak naprosto převládá v měsíci říjnu, kde se však vedle něho ještě stále objevuje vláčení a setí. Z vyobrazení můžeme rekonstruovat celý proces vinobraní, začínajícího zmíněnou opravou sudu (Slovenský kalendář, München, sign. Cl m, 21 590, fol. 9). Práce „Vinice v jakém stavu má býti“ z r. 1563 (KNMP sig. 276) nám ukazuje okopávání a rytí na vzrostlé vinici. Z řady vyobrazení známe prořezávání vinice. Následuje sklizeň a ukládání vína do košů či puten, ze kterých se sypalo do kádí. V nich bylo rozšlapáváno a sléváno do sudů (Breviř křížovnického velmistra Lva, S1KP XVIII, fol. 7) aj. Na schodišti kaple sv. Kříže na Karlštejně je vyobrazen lis.

Velmi pestré zastoupení v kalendářích má měsíc listopad. Představuje kácení stromů, svoz dřeva, lov, práce v sadu, zpracování lnu, krmení prasat a stále ještě vláčení.

Naproti tomu je zcela jednoznačně vykreslen prosinec. Ve všech pří-

pádech zobrazuje zabíjení vepře. Muž se chystá sekerou či palicí uhodit vepře do hlavy. Pouze ChAS (obr. 1) ukazuje jeho zabití pomocí kopí, může se však jednat i o lov.

Naopak měsíc leden je opět pestrý. Zobrazuje přípravu topiva pomocí sekery a klínu (Brunner–Jaritz 1985, obr. 38), motiv ohřívání rukou a nohou a motivy lékařsko-hygienické – mytí a pouštění žilou (KNR cod. 3085, fol. 30; ChAS cod. 387, fol. 90) (obr. 1), (Slovenský kalendář sign. CL m 21 590, fol. 2).

V únoru se opakuje motiv tepla, pečení ryb, lov a oprava mlýna. Tedy vesměs práce údržbové nebo oddychové. Pouze v Brevíři kl. sv. Jiří (S1KP XIII Cl/a, fol. 2) je zobrazeno rytí. Tím se celý cyklus uzavírá a zároveň se začíná opakovat. Obraz „rostlinné a živočišné výroby“ dokresluje sklizeň řepy (Mika 1960, obr. 67), dojení a stloukání másla (Minúce a pranoštiky – Mika 1960, obr. 102). Rada vyobrazení představuje porážku vola, kterého drží několik mužů na provaze, zatímco další se ho chystá uhodit širočinou či palicí do hlavy (např. Kancionál v Českém Brodě, S1KP, sign. XVII B 20, fol. 279). Na vyobrazeních můžeme spatřit též pastýře (Liber viaticus Jana ze Středy, KNMP, sign. XIII, A12, fol. 83b), stříž ovcí pérovými nůžkami (Bible Václava IV. cod. 2759, fol. 39, Jenský kodex B 24, fol. 3) a jejich čtvrcení. S napájením a praním souvisí vyobrazení studní s vahadly (Bible krále Václava IV., cod. 2759, fol. 30). V detailech jsou znázorněny i vědra a háky. Objevují se včelíny různých typů. Značná pozornost je věnována předení. Sedící ženy mají přeslici mezi koleny (např. Velislavova bible S1KP XXIII, cod. 124, fol. 5b), stojící ji drží pod levou paží (např. Brunner–Jaritz 1985, obr. 62). Známa jsou též vyobrazení práce na stojatém stavu (např. Brunner–Jaritz 1985, obr. 29). Další vyobrazení ukazují rybáře, ptáčníky ap. Na mnoha detailech lze pozorovat vzhled středověkých vozů žňových i dvoukolových kár, kování jejich kol či vah i vývoj záprahu (např. Weltchronik cod. 2823, fol. 140b, Bible krále Václava IV. cod. 2760, fol. 8, Rosener 1985, obr. 17).

Z řemesel je značná pozornost věnována tesařům. Při stavbě domů se uplatňují především různé velké širočiny (hojně např. v Bibli krále Václava IV. cod. 2760, fol. 82, 156 aj., Ruralium commodorum, sign. C 8, fol. 168b). Tesaři na koberci z Bayeux, z konce 11. stol., používají univerzální sekery, stejně jako muž sekající dřevo na otop v Häusliches Leben ze 16. stol. (Brunner–Jaritz 1985, obr. 38). Naproti tomu v Kalendářním německém rukopisu (cod. 3085, fol. 10) z r. 1475 je k sekání dřeva použito vyspělé širočiny s dvakrát vykrojenou spodní částí brady, což odpovídá i našemu prostředí. U tesařů se též objevují různé typy kladiv. Osekávací sekeru drží v ruce Kristus-tesař z The Pierpont.. (New York, sig. 739, fol. 10). Podobnou, menšího tvaru, má kolář osekávající kolo na fresce v presbytáři ve Slavětíně nad Ohří. Truhlář z téže fresky drží v ruce mohutný hoblík, zatímco u ševce se objevuje nůž na kůži. Vybavení stolařské dílny je velmi dobře vykresleno u Jeana Bourdichona (Brunner–Jaritz, 1985, obr. 62).

Ikonografické prameny nám poskytují informace i o dalších řemeslech, avšak největší pozornost je věnována kovářům. Motivy jsou si velmi podobny. Téměř u všech je do kulatého špalku zasazena kvádrová kovadlina, kovář v jedné ruce drží kovářské kleště a druhou se rozmachuje kladivem. To má převážně jednu stranu plochou a druhou zahrocenou. V Životech svatých otců (S1KP sig. XVII A 2, fol. 23) z r. 1516 má kovadlina téměř moderní profilování. Výjimečně se objevují i dva kováři

stojící proti sobě, žena v pozadí tahá meč (Reuner Musterbuch cod. 507, fol. 1).

Několik vyobrazení si zaslouží samostatnou pozornost. Je to postava tzv. Svátečního Krista na fresce v Saak v Korutanech (obr. 5) z roku 1465. Obklopuje ho množství předmětů, se kterými je zapovězeno pracovat o svátcích a v neděli. Další dvě vyobrazení jsou ze Strassburských Vergilii z roku 1502. První představuje výbavu usedlosti včetně válu, saní ap.

Obr. 5. Poetova ivátainiho Krista. Freska v Saak * Korutanech (1465).

Obr. 6. Vybava zemědělské usedlosti. Strassburské Vergilie (1502).

(obr. 6) (Brunner–Jaritz 1985, obr. 83), druhé zřejmě podzimní polní práce, plašení ptáků, lov, v pozadí je vesnice obehnaná oplétaným plotem a je zde zobrazena i vahadlová studně (obr. 7) (Brunner–Jaritz 1985, obr. 56).

Do poslední skupiny můžeme zařadit vyobrazení provázející život člověka. Každý z uváděných obrazů je jedinečným a vesměs neopakovaným

Obr. 7. Polní práce. Strassburské Vergilie (1502).

výjevem ze života středověku. Informativně k nejcennějším můžeme zařadit výjev zakládání vesnice na vyměněné ploše (obr. 8). Zakladatel předává dokumenty o založení vsi (Rösener 1985, obr. 25). Vyměřování pozemku je zobrazeno v Bibli krále Václava IV. (cod. 2759, fol. 162b). Sousedské vztahy přibližuje vyobrazení v Heidelberger Bilderhandschrift des Sachsenspiegels ze 14. stol. (Rösener 1985, obr. 26). Soused utíná větev přesahující přes plot (obr. 9). Tentýž pramen upravuje vzdálenost chlévu, záchodu a pece od společné hranice pozemků (obr. 9).

Náměly, odevzdání nevěsty ženichovi, představuje Sborník náboženských traktátů z Českého Krumlova (SNT CK) (sig. III, B-10, pag. 14), intimní život Weltchronik (sig. 2823, fol. 62 a Bible krále Václava IV. (cod. 2759, fol. 17 a 36). V ní je též zachycen porod (cod. 2759, fol. 110).

Obr. 8. Zakládání obce na vyměněné ploše. Heidelberg Bilderhandschrift des Sachsenspiegels (14. stol.).

Scény kojení v různém sociálním prostředí představuje řada vyobrazení, např. SNT CK (sig. III, B-10, pag. 6, Bible krále Václava IV. (cod. 2759, fol. 24, Goetz 1986, obr. 6). V Bibli krále Václava IV. je též zobrazeno stříhání vlasů ovčáckými nůžkami (cod. 2760, fol. 21). Několik vyobrazení je věnováno přípravě pokrmů. Nejzajímavějším z nich je ohřívání dvou nádob u ohně v Berreich der Datrstellung (Brunner—Jaritz 1985, obr. 76) a obraz ženy u krbu odstavující s hadrem v ruce nádobu od ohně, nad kterým je na háku zavěšen kotlík (Kancionál kostela sv. Michala v Praze, S1KP, sig. XI, B-1, fol. 84). Časté jsou výjevy stolování, avšak z vyšších společenských vrstev. Hra v kostky je též poměrně častým tématem na středověkých vyobrazeních. Známe ji např. z obrazu Kreuzigung Christi z Vídeňské galerie. Obraz pochází z roku 1400. Dobovou atmosféru dokreslují výjevy jako přepadení pocestného skupinou lupičů v Hortus deliciarum z 12. stol. (Goetz 1986, obr. 1) a velmi názorné je přepadení a vypálení osady (KNR cod. 3085^A fol. 22 nebo Hausbuch des Fürsten Waldburg-Wolfegg, mezi lety 1460—1480 (Rösener 1985, obr. 42). Na vyobrazeních jsou jasně patrné 3 skupiny vojáků. První vyvraždí obyvatelstvo, druhá se zabývá odháněním dobytka, zatímco třetí již podpaluje chalupy.

Obr. 9. Sousedské vztahy. Heidelberger Bilderhandschrift des Sachsenspiegels (14. stol.).

Robotu představuje dřevoryt Petra de Crescentiis z roku 1493 (Brunner–Jaritz 1985, obr. 27), dřevoryty z let 1497 a 1522 (Brunner–Jaritz 1985, 88, 89) odevzdávání dávek vrchnosti a kněžstvu.

Velkým neštěstím pro středověkého člověka byla neúroda, hlad a nemoc, jak je vyobrazena na dřevorytu Jeana Bourdichona z roku 1519 (Brunner–Jaritz 1985, obr. 63). Celé lidské snažení uzavírá smrt a pohřeb, který je vykreslen např. v Bibli krále Václava IV. (cod. 2759, fol. 52, 53) – pohřeb dvou lidí a jejich ukládání do rakve.

Vyhodnocením ikonografického materiálu se před námi objevuje život středověkého člověka se všemi jeho denními povinnostmi, radostmi i strastmi. Je jen škoda, že této problematice není u nás věnována systematicky větší pozornost. Dosavadní práce, vycházející u nás, zdaleka nepostihují celou šíři ikonografické problematiky. Čerpají převážně z notoricky známých domácích zdrojů, ze zahraničních, pokud nemají s Čechami nějakou souvislost, čerpají jen výjimečně a to včetně slovenských pramenů. Jejich vyhodnocení obsahuje jen velmi málo faktů použitelných

v archeologii. Ze zahraničí známe takových prací již celou řadu a pro jejich autory není problémem použití citací z našeho prostředí, pokud má k dané problematice co říci. Doufejme, že i u nás se již brzy dočkáme hlubšího rozboru naší ikonografie v celoevropských souvislostech.

Edice a prameny

- Chronologische und Astronomische Sammelhandschrift z roku 818. ÖNB Salzburg, cod. 387.
- Bellifortis Konráda Kyesera. — 1402—1405, St. UK Göttingen, cod. phil. 63.
- Bible krále Václava IV. — 1389—1410, ÖNB Wien, I—III, cod. 2759—2761.
- Breviář kláštera svatého Jiří na hradě Pražském. — Kolem roku 1400, StK CSR Praha, sig. XIII, CVa.
- Breviář křížovnického velmistra Lva z roku 1356. StK CSR Praha, sig. XVIII, F 6.
- FRIEDL A., 1931: Kodex Jana z Jenštejna. Iluminovaný rukopis české školy malířské ve Vatikánu (Vat. Lat. 1122). Monumenta artis, sv. III, Praha.
- Jenský kodex — poč. 16. stol., KNM Praha, sig. IV, B 24.
- Kaledární německý rukopis z roku 1475. ÖNB Wien, cod. 3085.
- Kancionál kostela svatého Michala v Praze z roku 1578. StK CSR Praha, sig. XI, B 1.
- Kancionál v Českém Brodě. — 1552—1570. StK CSR Praha, sig. XVII, B 20.
- MATĚJČEK A., ŠÁMAL J.: Legendy o českých patronech v obrazové knize z 1. pol. 14. stol. 2 vyd. 1940, Praha.
- Petrí de Crescentiis Ruralium commodorum Libri decem. — Přelom 14. a 15. stol., StK CSR Praha, sig. VII, C 8.
- Reuner Musterbuch. — Začátek 13. stol., ÖNB Wien, cod. 507.
- Heidelberger Bilderhandschrift des Sachsenspiegels. — 1330, UB Heidelberg, cpg 164.
- Sborník náboženských traktátů z Českého Krumlova 1. čtvrt. 15. stol. KNM Praha, sig. III, B 10.
- Slovenské kalendárium z roku 1432. Bavorská státní knihovna Mnichov, sig. C 1 m 2l 590.
- The Pierpont Morgan Library — 1200—1230, původně snad z kláštera v Louce. New York, sig. M 739, kopie ÖNB Wien.
- Ulrich von Lilienfeld — 1345—1351, Stift Lilienfeld, Dolní Rakousko, Concordantiae caritatis. cod. 151.
- Velislavova bible — kolem roku 1340, StK CSR Praha, sig. XXIII, C124, vydání v roce 1970, Praha.
- Vinice v jakém stavu má býti, z roku 1563, KNM Praha, sig. 176.
- Weltchronik, 1463, jihovýchodní Německo, ÖNB Wien, cod. 2823.
- WZKS, 1138—1147, Stuttgart, cod. hist. 2, 415, F 17.
- Životy svatých otců, z roku 1516, StK CSR Praha, sig. XVII, A 2.

Literatura

- BRUNNER K., JARITZ G., 1985: Landherr, Bauer, Ackerknecht. Der Bauer im Mittelalter-Klischee und Wirklichkeit. Wien, Köln, Graz.
- GOETZ H. W., 1986: Leben im Mittelalter. Mnichov.
- HASELOFF A., 1938: Die Psalter illustration. Studien zu Geschichte der Buchmalerei in England, Frankreich und in dem Niederland. Studien zu deutschen Kunst, 9b. Kiel.
- HUSA, PETRÁN, ŠUBRTOVÁ, 1967: Homo faber. Pracovní motivy ve starých vyobrazeních. Praha.
- MÍKA A., 1960: Nástin vývoje zemědělské výroby v českých zemích v epoše feudalismu. Praha.
- PETRÁN J., 1963: Zemědělská výroba v Čechách v 2. pol. 16. a počátkem 17. století. Praha.
- 1985, 1986: Dějiny hmotné kultury I, II. Praha.
- RIEGL A., 1389: Die mittelalterliche Kalenderillustration. In: Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung, s. 1—71.
- RÖSENER W., 1985: Bauern im Mittelalter. Mnichov.

Seznam použitých zkratk:

CHAS	– Chronologische und Astronomische Sammelhandschrift
KNM P	– Knihovna Národního muzea Praha
KNR	– Kalendářní německý rukopis
ÖNB W	– österreichische Nationalbibliothek Wien
SNT CK	– Sborník náboženských traktátů z Českého Krumlova
StK CSR	– Státní knihovna CSR Praha
St UK G	– Státní univerzitní knihovna Göttingen
UB Heidelberg	– Univerzitní knihovna Heidelberg
WZKS	– Wirtensberská zemská knihovna Stuttgart

Zusammenfassung

Der Beitrag der Ikonographie zur Kenntnis des Inventars und des täglichen Lebens im mittelalterlichen Dorf

Angesichts des Aussagewerts ikonographischer Materialien ist deren Beitrag für die Archäologie zweifellos. Im Umfang der vorliegenden Arbeit ist es unmöglich die genannten Quellen eingehend zu analysieren, man kann bloß auf die volle Breite der Informationen hinweisen, die sie bringen. Auf Abbildungen sind Leistungen aus allen Bereichen des menschlichen Lebens zu erkennen und man kann im Rahmen des Geschehens eine Reihe von Gewerben identifizieren, die den Menschen von der Geburt bis zum Tode begleitet haben. Nach Kalendern läßt sich auch der Verlauf und die Art der verschiedensten Tätigkeiten im Laufe des Jahres zusammenstellen. Zu diesem Zweck ist es nötig, nicht nur heimische Quellen, sondern womöglich in breitestem Umfang auch ausländische Quellen zu verwenden, die in unserer Literatur bisher weniger bekannt sind.

Als Hauptleistung des mittelalterlichen Landwirts ist das Ackern anzusehen. Dieses erscheint in Kalender vom März bis Juni und bildet nebenbei auch die Entwicklung des Ackergeräts in verschiedenen Gebieten und Zeiten ab. An das Ackern schließt sich das Eggen und die Aussaat an. Im April konzentrierte sich die Arbeit auf die Baumpflanzungen. Auf Abbildungen erscheinen alle Phasen der Fürsorge um den Baum. An Geräten werden Messer, Spaten, Hacken und vielseitige Äxte abgebildet.

Der Mai war nicht nur der Monat der Liebe, sondern auch der Unterhaltung, des Tanzes und der Musik, während der Juni eindeutig der Ernte gewidmet wurde.

Im Juli und August verlief die Ernte, das Sammeln der Ähren, das Garbenbinden, an die sich der Transport in die Scheune und das Dreschen anschlossen. Dies wird bereits im Monat September dargestellt. Die Allegorie des Monats Oktober zeigt den ganzen Prozeß der Weinbereitung, von der Reparatur der Fässer, über die Ernte bis zum Pressen der Trauben. Der November bringt verschiedene Abbildungen, z. B. das Baumfällen, das Einbringen von Holz, die Jagd, Arbeiten im Park, die Flachsbearbeitung, das Füttern der Schweine und das Eggen. Den Dezember stellt dagegen eindeutig das Schweineschlachten vor, der Jänner und Feber verläuft im Zeichen der Erholung und ärztlichen Hygiene.

Das Bild „pflanzliche und animalische Erzeugung“ stellt die Rübenernte, das Melken und das Schlagen der Butter, das Schlachten eines Ochsen, die Schafzucht einschließlich der Schur und des Vierteils der Tiere vor. Mit dem Tränken und Wäschewaschen hängt die Abbildung der Brunnen zusammen. Beträchtliche Aufmerksamkeit wird dem Spinnen nicht nur am Spinnrad, sondern auch auf dem stehenden Webstuhl gewidmet.

Die stärkste Vertretung des Handwerks auf Abbildungen besitzen Schmiede und Zimmerleute, es folgen Darstellungen von Wagnern, Tischlern, Schumachern u. a.

Die letzte Gruppe stellen Abbildungen vor, die das Leben des Menschen begleiten. Manche von ihnen bieten einzigartige und unwiederholbare Szenen. Zu diesen kann man z. B. die Gründung einer Gemeinde auf gerodeter Fläche, nachbarliche Beziehungen, Verlobungen, intimes Leben, Geburt, Szenen des Stillens in unterschiedlichem sozialen Milieu oder das Haarschneiden mit einer Schafschere rechnen. Einige Abbildungen vorwiegend aus höheren Gesellschaftsschichten sind der Zubereitung und dem Verzehren von Speisen gewidmet. Die zeitliche Atmosphäre schildern Szenen des Oberfalls eines Reisenden, das Abbrennen eines Dorfes oder Würfelspiel. Der Frondienst und die Abgabe von Leistungen sind auf Holzschnitten der Jahre 1493

bis 1522 vertreten. Ein großes Unglück bedeutete für den mittelalterlichen Menschen Mißernte, Hunger oder Krankheit. Das menschliche Streben endet mit Tod und Begräbnis, wie es ebenfalls bildlichen Darstellungen schildern.

Durch Auswertung des ikonographischen Materials entsteht vor unseren Augen das Alltagsleben des mittelalterlichen Menschen mit allen seinen Pflichten, Freuden und Leiden. Es ist nur schade, daß man dieser Problematik bei und wenig systematische Aufmerksamkeit schenkt, die eine wertende Arbeit in europäischen Zusammenhängen und Bedürfnissen der Archäologie bringen würde.

Abbildungen:

1. Kalender aus der Chronologischen und Astronomischen Sammelhandschrift (aus dem Jahr 818).
2. Hakenpflug mit symmetrischem Flugschar. Kloster Zwiefalten (1138–1147).
3. Nachlese von Ähren nach dem Mähen. Weltchronik (1463).
4. Ernte mit der Sense. Kloster Lilienfeld (1345–1351).
5. „Feiertagschristus“. Fresko in Saak, Kärnten (1465).
6. Ausstattung eines landwirtschaftlichen Anwesens. Straßburger Vergil (1502).
7. Feldarbeit. Straßburger Vergil (1502).
8. Gründung einer Gemeinde auf geordeter Fläche. Heidelberger Bilderhandschrift des Sachsenspiegels (14. Jh.).
9. Nachbarliche Beziehungen. (Heidelberger Bilderhandschrift des Sachsenspiegels 14. Jh.).

